

Nafarroako herri-izenen inguruan

PATXI SALABERRI
(N.U.P)

Aldizkari honen XXVII-1 alean Matías Múgicak eta José Luis Mendozak “De toponimia navarra. Sobre el *Nomenclátor euskérico de Navarra*. Aspectos filológicos y sociológicos” izeneko lana eman dute argitara. Bertan, titulua ikusirik iger dakiokkeen bezala, Euskaltzaindiak Nafarroako Gobernuak hala eskatuta burutu zuen herrialde horretako herri, auzo eta bailaren izenen bilketa eta normalizazioa iruzkintzen eta kritikatzten da, eta ez nolanahi kritikatu. Egileek «asmo eraikitzailez» egiten dutela dioten arren, gupidarik, errukirik gabe, mingoski eta garrazki kritikatzten dute lana, are laidoztatzen. Bestalde, Múgica-Mendozaren lana irakurtzean batek inpresioa du Onomastika batzordea *Nafarroako Herri Izendegia (NHI)* osatzerakoan euskal onomastikaren Arana ez bada bai gutxienez Azkue izan dela, izenen garbitasunari — garbizalekeriari— eta aurreiritziei dagokienez, eta hau ez da batere horrela izan.

Guk lan honetan Múgicak eta Mendozak (MM aurrerantzean) egindako kritikan berrikusketa egin nahi dugu, zeren gure iritzian zenbait puntutan zuzen bada-biltza ere beste anitzetan oker baitaude, *NHI*-n hartu ziren erabakiak aski funtsik gabe txarresten dituztela. Gure irudiz kritika, helburu eraikitzailez egiten denean, mesedegarria da, baina kritika egiterakoan ere gauzak amoltsuki ez bada gutxienez lagun hurkoa errespetatuz erran behar direla uste dugu, harropuzkeriarik gabe.

Berrikusketa honetan lehenik MM-ren atalaren zenbakia eta izena aipatuko ditugu, eta segidan bi autoreok erraten dituztenak iruzkinduko, egoki deritzagun kasuetan. MM-ren lehen bi puntuetan ez dago deus komentatzeko; hirugarrenean —«Exposición de criterios» delakoan— nahiago dugu ez sartu, eta *NHI*-ren sarreran erran genuenari gagozkio. Laugarrenaz, euskal toponimoa zer den eta zer ez den argitu nahi duen puntuaz ere ez dugu deus erranen, uste baitugu gure artikuluan barrena argi ageri dela euskal toponimotzat zer ulertzen dugun. Gure berrikusketa, hortaz, MM-ren bosgarren puntutik abiatzen da:

5. *Nombre vasco / nombre antiguo*
Xabier:

Honela diote artikuluaaren egileek izen honetaz:

Hay en realidad un solo caso en que la forma no diptongada es más allá de toda duda la original vasca: *Xabier*, que desde Menéndez Pidal (1918) se reconoce

como un *Etxaberi* romanizado. Sin embargo aquí no se ha restituído (sic) nada, por razones extralingüísticas (sociológicas) evidentes y plausibles, que a nuestro juicio deberían ser aplicadas también en otros casos, como el de *Yesa*, aunque ésta no haya sido cuna de navarros universales (554. or.).

Hau irakurririk aitortu behar dugu harritzekoa dela Múgica-Mendozak Onomas-tika batzordeko kideok izendegia moldatzerakoan burutan zer izan genuen eta zer ez asmatzeko duten ahalmen miragarria. MM-k aipatzen dituzten hizkuntzaz kanpoko arrazoiak badira, *Xabier* izenak duen zabalkundea ezaguna baita, baina, bestalde, ezin uka Nafarroako, edo hobeki erran, Iruñeko euskaldun giroan badela *Xabier* errateko ohitura, nolabaiteko tradizioa alegia, seguru asko euskaldun alfabetatuok maiz euskarazko [š]-ri gaztelaniaz [x] egokitzen zaiola badakigulako, batzuetan erdi oharkabean bada ere. Bestalde, tradizio idatzia ere bada:

Juan den urtetan bezala, Iruñetik *Xabier* delakora juaten oi dire egunero Jondoni Francisco *Xabierren* bederatziruenera (...) beldur naiz, baldin bada, guduari eta guduari ei indar emateko, oi duten bezala, Jondoni *Xabier* español utsa eginen ote duten (...) ¹

Jakako katoliko gazteak *Xabier* elizara eldu dire eldu den igandean ²

Beraz, gure yakhintsua etzen Espainiarra, nahi dutena erranikan ere Ebro-tik beste aldekoek, eta etziren ere San Frantsisko *Xabierreko* eta Martin Azpilikueta-ko, hiruak sorthuak Nafarroako erresuma xutik zelarik ³

Halaz ere, erran beharko dut hitz bitan Ormaetxea idazlea nola sortu zitzaigun. Gipuzkoa-Nafarroetako mugan artzai, ikazkin eta nekazarien artean hazia eta bizia zen basa-mutikoa *Xabierra* eraman zuten Jesusen Konpainiaren ikastetxera ⁴

XVIII. mendean Joanes Etxeberri Sarakoak eta Sebastian Mendiburuk *Xavier* ibiltzen dute beren lanetan. Cf., adibidez:

...Escual-herritic hautatu, eta athera tu millaca hambat presunaja vertutetsu eta legue sainduaren cridari, eta sostengari: Ignacio Loiolacoaren eta Francisco *Xauierco* bi Saindu hauquien presunetan (...) ⁵

...badà erregue nafartarren odolecoa tà horduco Erregueren Consejari andiaren

(1) Fermin Irigaray «Larreko», *Gerla urte, gezur urte*, Pamiela, Iruñea 1993, 145.

(2) Autore bera, *Nafarroatik*, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1992, Iñaki Caminok paratutako argitalpena, 129. or. Etzana gurea da.

(3) Enrike Zubiri «Manezaundi», *Artikulu bilduma*, Rosa Miren Pagolak paratu argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte, Bilbo 1990. Nafarroa Beherean hazi eta bizitako Jean Etxepare jaun medikuak, aldiz, *Javier* darabil *Beribitez* laneko 68. orrialdean. Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1987. Etzana gurea da.

F. Laphitzek *Zabier* (eta *Zabiereko*, *Zabieren*, *Zabierrerat*) ibiltzen du bere *Bi saindu beskualdunen bizia*-n, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1986, 117, 142, 162 eta 163. orr., agian hasierako x-z-ren aldaera edo txikigarritzat hartu duelako. Orixek *Xabier* erabiltzen du *Xabierko* saindua izendatzeko, adibidez *Quito-n arrebarekin* lanean, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1987, 192 eta 197. orr. Etzana gurea da.

(4) Koldo Mitxelena, *Euskal idazlan guztiak V*, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1988, 117. Etzana gurea da.

(5) *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes D'Etcheberri (1712)*, Julio Urquijok paratu argitalpena, Paris, 1907, 38. Etzana gurea da.

semea cèn *San Francisco Xavier*, tà Consejari, *Xavierco erria* tà gaztelua tà beste baterrac età ondasunac cituenaren semea (...)»⁶

Elkanoko Lizarragak ere *Xavier* ibiltzen du:

Cer cé icústea S. Francisco *Xavier*bát bére sotána iguetzearéqui manátzen iruz-quiái gueldidaiéla, eta guelditzen?»⁷

Cerc erama(n)zue S. Fr(ancisc)co *Xavier* Indietara (...) (Ib., 259)

6. *Autorizaciones y testimonios*
Gazteluberri:

Estornés Lasa autore fidagarria iruditu zitzaigun, erronkariarra izateaz landara euskalduna ere bazenez gero. Herri-izen hori ez da «hecho incontrovertido»-tzat (sic) jotzen; erran bezala fidagarri iruditu zitzaigun autore batek biltzen zuen datua guretu besterik deus ez genuen egin, egokiro, bestalde, gure uste apalean. Cf., adibidez, Biarnoko *Castetnau* herri-izenaren euskarazko adierakidea den *Gazteluberri* iparraldeko euskaldunen (batzuen, jakina) ahotan.

Izen honetaz ari direlarik honela diote egileek 10. oinoharrean:

Lo que aparece en Burgui, pueblo roncalés más cercano a Castillonuevo, es *Gaztulu*, tanto en documentación (sic) como en las formas vivas, igual que en los demás pueblos del valle, donde *Gaztulu* es único, salvo en Bidángoz, donde aparece un *Gaztelu* que hasta hoy se dice así (Gobierno de Navarra, 1993: XIV).

Pixka bat beherago, ahoa bete pozoiarekin honela jarraitzen dute:

Los roncaleses vascohablantes del *Nomenclátor* parecen pues un poco ultracorrectos.

Gaztelu gaztulu baino zaharragoa dela ikusteko hizkuntzalaritza historiko askorik ez da jakin behar, eta toponimia aldaera zaharkitu ugariren gordailu dela edozeinek dakien kontua da. Beraz, ez litzateke harritzeko erronkariarrek eskuarki *gaztulu* erabiliagatik ere, *Castillonuevo* herriari euskaraz *Gazteluberri* erratea, edo *Gazteluberri* eta **Gaztuluberri* batera erabiltzea. Gainera, eta nahiz balizkako **Gaztuluberri* hori ibiltzen zuketan, normalizatzeako orduan Erronkaritik kanpo *Gazteluberri* hautetsi behar genuke, egin ere egin zen bezala.

Bestalde, Erronkariko toponimian *Gaztelu*-z besterik azaltzen ez delakoa ez da egia; hemen MM-k horren eskueran zituzten datuak behar bezala miatzen eta arakatzen ez dute jakin, itxura batean: Burgin *Gaztelualtea* dugu 1722an,⁸ *Gazteluzarra* 1916an (ib.), *Gazteluzárria* orain; Izaban 1569. urtean *Gazteluzarra* dokumentatzen da;⁹ aldaera bera ageri da 1718an (*NTEM*-XIV, 113. or.) *Gazteluzarrea* bilakatua 1916rako (Ib.), nahiz *Gaztuluzarra* ere bitan dokumentatzen den (1609an, 1828an), eta egun ere *Gaztuluzárria* erraten den. Honekin batera, ordea, *Gaztelupuntái* dugu

(6) *Aita Sebastian Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*, Patxi Altunak paratu edizio kritikoa, Mensajero, Bilbo 1982, 2. liburua, 12. or. Etzana gurea da.

(7) *Urteko Igande Guzietarako Prediku Laburrak (UIGPL hemendik aitzina)*, Frantzisko Ondarrak paratu edizio kritikoa, Euskaltzaindia, Bilbo 1990, 66. or.

(8) *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza-XIV (NTEM)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea 1993, 44.

(9) Juan Karlos Lopez Mugartza, "Izabako lekuizenak", *FLV* 63, 1993, 273-324 (293. or.).

orain, eta hemen ez du balio notariaren kontua dela errateak, izabarrek ibiltzen duten aldaera baita hau (Ib.). Garden, ildo beretik, gaur egun *Gaztuluzárra* dena *Gazteluzarra* zen 1724an (Ib. 68); Uztarrozen, Garde eta Izaban bezala, egungo *Gaztuluzárra* (Ib. 198) *Gazteluzarra* zen 1712an, 1723an eta 1828an (Ib.). Bidankozen, azkenik, *Gasteluzarra* genuen 1898an, *Gazteluzárra* edo *Gastelusárra* gure egunotan.

Hortaz, eta laburtuz, *gaztelu* herri guztietako dokumentazioan agertzen bada eta Izabako eta Bidankozeko toponimian oraindik ere bizirik badago, nola ukatuko dugu erronkariarrek *Gazteluberri* ibiltzen zutela? Izaba eta Bidankozeko erronkariarrek ere «un poco ultracorrectos» al dira?

7. *Versiones neológicas:*

556. orrialdean honela diote, ezbairik gabe aurreko *Gazteluberri* hori erreferentzia hartuta: “En todo caso, cuando se recurre a neologismos, parece que debería decirse claramente que lo son (...)”. Zer dela eta hau? *Gazteluberri* dela eta? Guk ez genuen asmatu, eta ez genuen neologismotzat jo, erran bezala fidagarri iruditu zitzaigun autore baten lanetik jaso baizik ez baikenuen egin.

MM-k 556-557. orrialdeetan CFN delako laneko datuak aipatzen dituzte, edo hobeki erran, aipatu ezezik zerrendatu ere egiten dituzte, antza denez azpijokoz edo guri leporatzearren. *NHI* harturik, ordea, garbi ikusten da bukaerako zerrendetan Euskaltzaindiak ez zuela horietako bat ere sartu; egia erran, burutik ere ez zitzaigun pasatu horrelako mustroak mustratzat, hots, ibili beharreko mustratzat, har zitezkeela. Asmoa ez zen, inondik ere, horiek ibiltzeko bidea irekitzea, eta geroztik norbaiten horrelakoak erabili baditu berak jakingo du zergatik egin duen, baina hori, edozein moduz, ez da akademiaren erantzukizuna, asmo txarrez ari ez denak garbi ikus dezakeen gisan. Laburtuz, aldaera berri horiek aintzat hartu behar baziren ez ibiltzeko egin behar ziren, ez beste ezertarako.

8. *Analogías:*

A-Napari:

Napari (Napal) herri-izenaz diotena egia da, guk dakigula *Napari* ez baita Erromantzatuko herria aditzera emateko dokumentatzen. Edonola ere, eta izartxoan eraman behar lukeenarren, hor dago Bernedo aldeko *Napari* despoplatua,¹⁰ etimologia berekoa agian.

B-Arbontze:

Izendegia egiterakoan Julio Caro Barojaren lanean¹¹ oinarritu ginen, eta autore hau fidagarria denez gero, ez genuen ematen zuen datuak oinarri eskasa izan zezakeela pentsatu. Autore honen arabera, *Arbontze* erraten zuten liburua egin zen garaian alderdiko azken euskaldunek, *Sartze* eta *Uskartze* bezala.

(10) Juan Carrasco, *La población de Navarra en el siglo XIV*, Universidad de Navarra, Iruñea 1973, 161. eta 352. orr.

(11) *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*, Salamanca 1945, 136. or.

Aingeru Irigarayk ere *Arbontze* biltzen du, (*BAP* 1947: 414) eta MM-rentzat horren fidagarria den Etxaidek ere bai, aipatu bi autore horien lanetan oin harturik. Bestalde, eta jatorriari begira, arrazoizkoa dirudi *Nabascosse* > *Navascués* / *Nabaskóze*, *Uscarres(e)* > *Uscarrés* / *Uskárzte*, **Sarres(e)* > *Sarriés* / *Sártze* bezala, *Arbonesse* > *Arboniés* / *Arbóntze* gertatu dela pentsatzeak, ala ez?

Hortaz, garbi dago hau ez dela analogiazko neologismo bat, fidagarritzat jo diren autoreen lanetan oinarriturik hartutako zentzuzko erabakia baizik.

C-Eritzebeiti, Eritzegoiti:

Eritze herri-izenari itsatsita *-goiti* eta *-beiti* posposizioak erabiltzea ez da batzordekideok bi herrion kokalekua ikusita asmatu genuen zerbait; erabakia hartzeko orduan kontuan hartu genituen, batetik, Beuntzako Enrique Nazabalen (*Eritze* eman zigun) eta Ziako Nicolás Orbegozoren (*Erizegoiti*, *Erizegoitti*, *Erizebeiti*, *Erizebeitti* eman zizkigun) lekukotasunak, eta bestetik Atetz-Eritzeko sarrerako baldosetan erdarazko izenaren aldamenean letra txikiz gerra baino lehenagotik idatzia dagoen *Erizegoiti* izena (Nafarroako Monumentu Batzordea izan bidé zen errotulazio elebiduna jartzeaz arduratu zena).

Puntu honetan bi gauza hartu behar dira gogoan: lehenbizi gerra aurrean paratutako izen horiek zuzen samarrak direla oro har, eta gero garai hartan mintzagai dugun eskualde horretako herrietan (ez denetan) euskara artean bizirik zegoela, orduan zuten informazioa oraingoa baino aise aberatsagoa eta fidagarriagoa zelarik.¹² Gainera, bestalde, alderdi honetan ez da honen antzeko adibiderik falta; cf., erraterako, Nicolás Orbegozok berak eman zigun *Ziegoiti*, *Ziegoitti*, *Ziegotti* (San Markos ermita gaur egun) / *Ziabeiti* (Zia herria).

D-Olatz Nagusia:

Izendegian ez da ematen autoreok aipatzen duten *Olatz Nagusi*, *Olatz Nagusia*, *-a* baizik. Egia da *Olatz Txipia*, *-a-z* diotena, izen hau ez dagokiola *Egues-Olatz-i* alegia, baina honetaz *NHI*-ren egileok ere aspaldian konturatuak ginen.¹³ Gainera ez dugu uste gauza bera bi aldiz erran behar den, “zauriaren gainean pikoa”-ka ari nahi ez bada behinik behin.

Edozein modutan, ez da egia *Olatz Nagusia*, *-a* analogiazko neologismoa dela, Galar zendean dokumentatzen baita, *Olaz Auchia* itxuraz bada ere. Beraz, hemen gehienez ere izenaren interpretatze okerra lepora dakiguke,¹⁴ ez neologismo analogikoak sortzea.

9. Interpretación de las grafías:

Kontu orokorrak aipatzen dituzte atal honetan, beharbada *NHI* bere osotasunean

(12) A. Irigaray, “Noticias del estado lingüístico de Navarra en 1935”, *Euskera* 1956, I, 42. or. eta hurrengoak.

(13) Ikus gure “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz”, *Euskera* XXXVIII, 1993-2, 329-347.

(14) *Olaz auchia (anchia?) bidean* dugu, inesiboan, Zubitzan 1679an. PRA-Iruñea, 179. kartoia, 21. zkia.

baliogabetu nahian, baina hau ez dute argi erraten, eta datu zehatzik ez dute ematen. Bego horretan bada.

10. *Finales en -z / -tz:*

Bukaera hauek direla eta, Onomastika batzordea errugabea da Baztango herri-izenei dagokien bezainbatean, guk *Almandotz*, *Oronotz* eta beste proposatu baikenituen. Osoko bilkuran aldaketak egin baziren besterik da.

Nolanahi ere den, MM-k ematen dituzten datu guztiak ez dira zuzenak, zeren *Aurtiz* eta *Urroz* besterik ez dela erraten egia bada ere, *Muskiz* eta *Oskoz* beti bere horrela ematen direla ez baita zuzena. Izan ere, eta NHI-n erraten den gisan, *Muskitzen* eta *Oskotzen* erabiltzen dute ingurukoek, bai eta *Muskitza* eta *Oskotza* ere,¹⁵ eta hau herri hauetan ezezik beste anitzetan ere suertatzen da, Bizkaian honelakorik inola ere ez dugun bitartean, Irigoienek garbi adierazten duen bezala.

Bukaerako *-tz / -z* zalantza edo txandaketa, ez dugu ukatzen, badaiteke bestelako arrazoiengatik ere gertatzea, baina absolutiboan *-z* eta inesiboan eta adlatiboan, berriz, *-tzen*, *-tza* agertzea gure irudiz hizkuntza ofizialaren eraginari zor zaio, honek egiantz handia izateaz landara ez baita ulertzen, bestela, gainerako arloetan (sintaxian, hiztegian, aditz morfologian...) gaztelaniaren eragin hori hain handia izan delarik eta delarik, nola onomastikaren esparruan horrelakorik ez dagoen.

Gure beste lan batean diogunez,¹⁶ garbi ikusten da orain erdaldunak diren Nafarroako zenbait ibarretan bukaeran afrikatua egiteko joera zegoela: cf. *Ardaizena / Ardachena*, *Ardachenecoa* (Galdurotz, 1712),¹⁷ *Espozena / Espochena* (Lizoain, XIX. mendea), *Galdurochena* (Idoate, XVIII. mendea), *Lerruzena / Lerruchena* (Ibargoiti-Getze, XVII-XIX. mendeak) eta *Urich / Uriz*¹⁸ oikonimoak, non *-z(-) / -ch(-)* aldizkatzeak azpian *-tz* zegoela argi eta garbi adierazten baitu.¹⁹ Afrikatuaren aldeko anitzez datu gehiago eman daitezkeela dudarik ez dago,²⁰ dokumentazio gehiago arakaturaz gero.

11. *Cuestiones etimológicas:*

A-Mugaire / Mugairi:

Mugairi / Mugaire-ren inguruan diotena oso interesgarria dela ezin uka daiteke, baina ditugun datuek argumentu filologikoei baino askoz pisu gehiago dute. Izan ere, *Mugairi* izena bakarra da dokumentazioan, ditugun datuen arabera,²¹ XVI. eta XVII. mendeetan, eta XIX. mende arte dirau, erdararen eraginari nahiz disimilazioari

(15) Orreaga Ibarra, *Ultzamako Euskararen Azterketa*, argitaratu gabeko doktorego-tesia, 1994.

(16) "Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenez (II)", *FLV* 67, 1994, 1-17.

(17) PRA-Urrotz, 107. k.

(18) PRA-Elo, 44. k., 152. zkia. Honela dio agiriak: "Mas otra (pieza)...llamada Berroac afrontada a otras de Urich (...) Mas otra (pieza)...afrontada à otras de Yturralde, Orochea, y Uriz".

(19) Cf. *Unchitirena* (1796, gravámenes, 15, 154. zkia.), *Unicitirena* (1827, ib.) Ostitzen.

(20) Konparazio baterako autoreek berek 13. atalean biltzen duten *Ardaz- / Ardach-* (ikus behetia-go) edo Elkanoko Lizarragak darabilen *Echalatzen*: "Bigarren Patrono *Echalatzen* San Lorenzo utzizéna tostatzéra viciric tilloerán (...)"; José María Satrustegi, "Nuevo documento no catalogado de Joaquín Lizarraga", *FLV* 23, 1976, 205-234 (226). Erzana gurea da.

(21) Ikus "Nafarroako...", 341. or.

zor badakioke ere. *Mugaire* XVIII. mendean azaltzen da lehen aldiz, eta XIX.ean jatorrizko *Mugairi*-ren aldamenen bizi da, harik eta mende honetan berean nagusitzen deino. Hortaz, eta datuei begira, ezin da erran, MM-k egiten duten bezala, *Mugairi* **Mugabide*-tik atera dela, *Mugaire* zalantzarik gabe *Mugairi*-tik atera delako.²² Etimologia, agian *muga* + *hiri* dateke, aurreneko osagaiaren «arrazoia» seguru aski *Mugairi* Bertizaranako mugan egotea delarik.²³ Bigarren osagaia den *-iri* hori *Zubiri*-n bide dugun (*h*)*iri* 'autour, près', nahiz iparraldeko zenbait herri-izenetan aurkitzen dugun *-iri* ('hiri', antza duenez; cf. *Donamartiri*, *Donostiri*,²⁴ *Uharte-hiri*, hiruok Nafarroa Beherean) izan daiteke.

B-Zudaire / Zudairi:

Zudairi / *Zudaire*-ren kasua antzekoa da, nahiz ez berdina. Izan ere, oraingoan *Zudairi* / *Zudaire* batera azaltzen zaizkigu dokumentazioan (XIII. menderako) eta elkarren aldamenen bizi izan dira XVI. mende arte gutxienez.²⁵ Kasu honetan toponimia txikian zer aldaera aurkitzen dugun ikusi behar genuke, honelakoetan normalean herriaren izen euskalduna ageri ohi baita.

C-Arce / Artze, Artzi, Artzibar:

Arce / *Artze*, *Artzi*-ri buruz garbi utzi behar da erdaraz biak *Arce* diren arren euskaraz Donamariakoa *Artze* ebakitzen dela, eta dokumentazioan beti *-e-z* azaltzen dela, sekulan ez *-i-z*, *Artzi*-ren (*Artzibar*) kasuan ez bezala, hemen *-i-dun* aldaera zaharrena izateaz gainera gutxienez XVII. mende arte (beranduago ere bai, seguru asko) oso ugaria denez gero, baita erdaraz idatzitako dokumentazioan ere.²⁶

Toponimia txikian ere aurkitzen dugu, *Artzibar*ren bertan (*Arzilanda*), eta hemendik kanpo: Arangurengo Labio herrian, kasu, *Arce* dugu bertako etxe baten izentzat hau bakarrik ageri denean, baina *Arzi*-, *Arçi*- atzean *-ko* atzizki oikonimoe-tan arrunta duenean, itxuraz lehena erdarazko erabileraren oihartzun delarik, eta bigarreana (*-i-duna*) euskarazkoarena.

Etimologiari dagokionez, ez dirudi, Mitxelenak zalantzakotzat²⁷ eta Zierbidek segurutzat²⁸ jo arren, *Artze*, *Artzi*-k *harri*-rekin zerikusi handirik dutenik, eta *Artze* horrekin lotua egon badaiteke ere, *Artzi* erabat bereizi behar da *hartze* 'harritze'-tik, jatorrizkoa den *-i* horrek argi eta garbi adierazten duen bezala. Bide beretik gara-

(22) Bidenabar, ez da ongi ulertzen etimologia egitea arbuaitzen badute (ikus aurreraxeago dioguna), nola ausartzen diren etimologia kontuetan sartzera. Hemen ere bada kontraesana.

(23) Besterik da, ordea, aldaera batuztat jatorrizko *Mugairi* hautatu behar den ala beranduagoko *Mugaire*.

(24) J. B. Orpustanek *Donostiri* (eta *Donostiriarr*, *Dobostiriarr*) eta *Uhartiri* biltzen ditu, *Toponymie Basque* lanean, Presses Universitaires de Bordeaux, 1990, 52, 87.

(25) Guk "Nafarroako... (II)" lanean *Zudairi*-ren bi lekukotasun berri dakartzagu. Zoritxarrez, herri-izen hau toponimia txiki euskaldunean ere azalduagatik ez zen ongi ikusten, guk ezagutzen dugun aipu bakarrean, *Zudairi* genuen ala *Zudaire*. Ikus "Nafarroako...", 347.

(26) Guk "Nafarroako... (II)" artikuluan XVII. mendeko lekuko mordoxka biltzen dugu.

(27) AV, 100. sarrera.

(28) In *Toponymie navarra*.

matza Errioxako XII. mendeko *Arçi* edo *Archi*-k (erreparatu txistukariari), gaur egun *Arce(-Foncea)* bilakatu dena.

Alfonso Irigoienek dioen moduan Nafarroan, Errioxan bezala, *Artzi Arce* bihurtu da hizkuntza ofizialean, *-i > -e* irekitzea erdal ereduari egokitzearen ondorena besterik ez delarik.²⁹ *Artzi* izenaren txistukariaren afrikaritasunari dagokionez, garbi dago kanpoko lekukotasunak (aipatu Errioxako herri-izenak) eta etimologiak (*Gartzia*, itxuraz) afrikariaren alde hitz egiten dutela, eta ditugun lekuko zaharrak ere (*-ç*-dunak, batzuk) ez direla kontra mintzo. Koldo Artolak egindako grabaketetan bokalaren irekitzean erdararen eragina jasan arren, Aurizko informatzaileak *Artze* ([áŕçe]), *Balle de Artzé* ematen du, ez *Artzibar*, baina afrikaria dagoela garbi ikusten da.³⁰ Geronek Mezkirizko Markos Saragueta (1909) jaunaren ahotik *Artziber* 'Valle de Arce' bildu dugu.

Hortaz, soinu afrikatua duen aldaera ez du Euskaltzaindiak edo Onomastika batzordeak asmatu. Aipatu ahozko lekukotasunez landa idatzizko nolabaiteko tradizioa ere bazegoen lehenagotik; cf., erraterako, Intza'r Damaso aitak eta Auritzen sorturrikako Larrekok ibiltzen duten *Artzibar*:

Xau dire Uritz-en, karakolen biltzeko ez badiote euritzen. Xau dire = akabo dire. Uritz = *Artzibarko* erri kokorra (Valle de Arce)³¹

Udaberriko goiz eder baten zortziterdian, zerugoia urdinabar delarik, oro ixilixila dagolarik, zein eder den *Andre-Saroaren* erdi-erdian *Artzibarko* beilariak, zurezko kurutze zarrak soñean, Orreagara eldu kantari!³²

Gisa beraz? uste duzue Erroibarko, *Artzibarko*, Esteribarko, Larraungo, Baztango edo Ultzamako erdaldun batek, belarritik sartu edo ikasi duen erdararekin (...) ³³

Urtero oi duten bezala, Orreagako Andre Denari agur egiten eldu izan zaizko, Auritz, Aurizberri, Luzaide, *Artzibar* eta Erroibarko jendeak³⁴

Azkenekotz lerro hautan nahi dut, beraz oharrarazi zer hedadura nasaia duen Nafarroako eskuarak, Laphurdi, Xuberoa, Baxenabarre, Erronkari, Saraitzu, Aezkoa, Ultzama, Basaburua, Baztán, Esteribar, Erroibar, *Artzibar*; guziak erro berekoak³⁵

Mitxelenak orobat:

Esamina horiek, noiz hemen noiz han, honako ibar eta herrietan egin dira: Arakil,

(29) Ikus "Sobre el topónimo *Gasteiz* y su entorno antroponímico", *Vitoria en la Edad Media*, Actas del I Congreso de Estudios Históricos, Vitoria-Gasteiz, 1982.

(30) *FLV* 60, 1992, 187-227. Bestalde, *Artzibarko* euskaraz afrikaria aurkitu ohi dugu ozen ondoan: cf. Artolak biltzen dituen *ertzeak*, *zörtzi* (209), *törtzen* (209), *iltzen* (212, 224), *juan txe* (212), *bértze* (223), *bertzéra* (224), nahiz dudako kasuak eta afrikaririk ez duten adibideak ere badiren: *almòr-zatzén*, *ber(t)zé*, *erran (t)ziré* (223), *juan ziré*, *errá omen zekòte* (224). *Erizkizundi Irukoitz*-ean (*Iker*-3, Ana M^a Echaidek paratua, Bilbo, 1984) *ortzegun* dugu Arrietan eta Oroz-Betelun, *ortzilare* lehen herrian, *ortzilarea*, *ortzileria* bigarrenean (334-335. or.), *bertz*-ekin batera (387. or.).

(31) *Nafarroa-ko Euskal-Esaera Zarrak*, PV, Iruñea 1974, 143. or. Etzana gurea da.

(32) *Lekukotasuna*, Iñaki Caminok paratu argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia 1992, 16. or. Etzana gurea da.

(33) *Ib.*, 129. or. Etzana gurea da. Hemen ikusten denez, Larrekok *Esteribar* ibiltzen du, ez *Esteribar*. Aurrerago ere *Artzibar* darabil, lan bereko 158. orrialdean.

(34) *Gerla urte*, *gezur urte*, 186. Etzana gurea da.

(35) Enrike Zubiri «Manezaundi», *Artikulu bilduma*, 260. or. Erreparatu *Esteribar* haran-izenari. Liburu bereko beste arikulu batean ere badarabil izen hau: "...hor dugu Ultzamakoa, hain ederra, hain hutsa, eta *hain gurea*. Baita ere Esteribar, Erro ibarkoa, edo Baztangoa (...)", 256. or.

Sakana, Burunda, Ergoyen, Araitz, Larraun, Imotz, Atetz, Odieta, Anue, Ultzama, Esteribar, Aezkoa, Zaraitzu, Erroibar, Txulapain, Basaburua, *Artzibar*, Olaiabar, Leitza eta Areson, baita Baztango zenbait aldetan ere³⁶

Berdin aurrerago:

Hori gertatu da Erronkarin eta horixe ari da gertatzen Zaraitzun. Berdintsu izan da edo izaten ari da *Artzibarren*, Erroibarren, Anuen, Atetzen (...)³⁷

D-Beire / Beiri:

Beire herri-izenaz den bezainbatez euskaraz ere *Beire* ibiltzen zela³⁸ pentsa dezakegu, ondoko Uxueko toponimian oinarriturik.

E-Lusarreta, Saragueta / Luzarreta, Zaragueta:

Lusarreta-ri eta *Saragueta*-ri dagokienez arrazoia dute artikulua egileek, toponimia txikian *Lusarreta* baitugu,³⁹ eta Artzibarko azken euskaldunen ahotan *Saragueta Sauta* erran izan baita, Koldo Artolak biltzen duenez (op.cit). Hortaz, bi kasu hauetan *Lusarreta* eta *Saragueta* proposatu behar lirateke aldaera normalizatutzat.

F-Ayesa:

Ayesa (34. oinoharra): *Ayesa* ofizialaren *Ayerza* aldaera *NHI*-n ez da dokumentatzen, eta neronek ere ez dut inon aurkitu, eta nahiz eta gure ustez etimologia *aiber* + *-(t)za*-n bila daitekeen, euskaraz ibilitako izena *Ageza* izan bide da, [j]-ren kontra *-g-* eta erdarazko *-s-*ren ordez *-z-* duela, ez *Aiesa*. Hemen kontua da *Ageza Ayesa*-tik atera den ala lehenagoko **Aieza* batetik. Bigarren kasu honetan *-rz-* > *-s-* pausoa ez zen gertatu izango, ez behintzat euskaraz.

35. oinoharrean diotena ez da funtsik gabea, baina bi gauza hartu behar dira aintzat euskararen gainean mintzo garenean: askotan ez dakigula (eta are gehiago, ez genekiela, izendegia burutu zenean) zein zen jatorriz euskaldunak izanagatik erdaraz baizik ibiltzen ez diren eta gaztelaniaren bitartez iritsi zaizkigun izenen euskarazko forma, erdaraz, denok ezagutzen ditugun arrazoiengatik, gertatzen ez dena.⁴⁰ Honek beronek baliogabetzen ditu Altuberen hitz horiek, toponimiaz eta bereziki Nafarroako toponimiaz, ari garelarik. Adibidez, nik ez nuke inola ere euskarazkotzat joko nire herriaren izenaren egungo aldaera, *Ujué* [*uxwé*] alegia, (*Ujé* [*uxé*] orain Erriberako herrietan), hau bertan euskaraz mintzatzen zenean erabiltzen zen aldaera ez zelako (*Uxue* erratan zela badakigu, sabaiaurreko igurzkariz, azentuaren lekunea gorabehera).⁴¹

Hau da, hain zuzen ere, Nafarroako hainbat herriren euskal izenak finkatzerakoan eskuertaratzen zaigun arazo nagusia, bakarrik toponimia euskaldun txikiaren azterke-

(36) *Euskal idazlan guztiak I*, Euskal Editoreen Elkarte, Zarautz 1988, 116. Etzana gurea da.

(37) *Ib.*, 118. or. Etzana gurea da.

(38) Ikus "Nafarroako..." , 336. or.

(39) "Nafarroako..." (II), 11. or.

(40) Honek ezinezko egiten du *Murillo el Fruto* -> *Murillo el freito* bilakatzea.

(41) Beste hainbeste gertatzen da, kasu *Olleta*-rekin (*Oleta* euskaldunen ahotan), *Galdeano*-rekin (*Galdio* euskaraz), toponimia txikiak erakusten digun bezala, eta beste makina bat izenekin.

ta sakonaren bitartez konpon daitekeena, izenaren dokumentazioa eta etimologia, ahal delarik, lagun ditugula. Hots, inguruko euskaldunen artean, orain gure hizkuntza suntsitu den alderdian, herri bakoitzaren euskarazko izena (euskaraz ibiltzen zena, alegia) zein zen ikusi behar da, eta honen eta beste zenbait faktoreren arabera egokiro normalizatu.⁴² Honek eraman gintuen, izendegia moldatu zelarik, oraingo aldaerez ez fidatzera, batzuetan, *Lusarreta*-ren eta *Saraguetara*-ren kasuan adibidez, neurria gordetzen jakin ez bagenuen ere.

Askotan, eta toponimia txikiaren laguntza falta zaigunean, egungo euskarazko erabilerak ez du deus askotarako balio, oraingo euskaldun eremua delako herritik urruti dagoenean euskaldunek izena erdararen bidez hartu eta ikasi baitute arduenean,⁴³ nahiz gero nolabaiteko euskal itxura eman dioten. Hau da, adibidez, MM-k aipatzen duten *Subiza*-ren kasua, "pronunciación popular vasca *Subitza*", 564, diotenean.

Etimologiaz diotenean (565. or.) ere arrazoa dute, baina beti egoera ideal batean jartzen badugu geure burua, alegia, eta gure kasura etorriaz, Euskal Herri osoan euskara mintzatuko litzatekeen egoeran jarriaz. Hizkuntza galdu den tokietan, ordea, nahitaez jo behar da etimologiara, beti, jakina, ahalik eta dokumentazio gehienaren laguntzarekin. Adibide bat paratzeagatik, toponimia txikian nola normalizatu behar ditugu Nafarroako Erdialdeko *Garagarzea*, *Buzuandia*, *Osazuloa* edo goragoko *Putzúte*? Lehenik, jakina, dokumentazioak zer dioen ikusi beharko dugu, bai eta ere izen horiek adierazten duten errealitatea zein eta nolakoa den (*Buzuandia* edo *Putzúte*-ren kasuan, konparazio, bertan putzurik baden edo izan den), eta horren arabera jokatu. Edonola ere, eta dokumentaziorik ez izan arren, gai hauetan eskarmentu pixka bat duenak ez du *Garagarzea*, *Butzuandia*, *Otsazuloa* edo *Putzueta* normalizatzeko behar bezainbat ausardia izan behar?, hots, ez du etimologiara jo behar? Guk baietz uste dugu, kasu garbietan bederen.

Honelakoetan kontua izaten da toponimoaren argitasuna zenbaterainokoa den ikustea, eta denboran atzera noraino itzultzen ahal den, komeni den, behar den. Eskualdeko euskararen nolakoaren eta galeraren berri izatea ere laguntza handia da, bestela gerta baitaiteke, erraterako, egun *Borzunze* eta dokumentazioan *Borzeunze* dena *Bortzeunze* normalizatzea eskualdeko euskararen aldaera *borz*, eta ez *bortz*, zelarik.

12. *Formas castellanizadas:*

Hemen garbi ikusten da bi talde egin daitezkeela: alde batetik *-st-* gorde duten izenek oraindik euskalduna den edo muga dagoen alderdiko herriak adierazten dituzte gehienbat. *Zuasti* Itzan dago, Arakil oraindik neurri batean euskaldunarekin mugatzen duen zendean (gure informatzaile nagusietako bat Urritzolako Bautista Etxarren izan da. Hortik gero Longidako *Zuasti* ere bere horretan uztea); *Esteribar* oraindik euskalduna da hein batez, eta bertan informatzaile bat baino gehiago izan

(42) Hau, MM-k ongi dakitenez, talde handitxo baten urte mordoxkako lana da, eta izendegia egin zelarik ez genuen hainbeste denbora, erraz uler daitekeenez.

(43) Salbuespenak ere badira, jakina, bereziki herri inportante baten izena denean, edo informatzaile sortua den herriarekin edo ibarrarekin harremanetan egon diren (beste) alderdietako izenak direnean. Cf. Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkarik Erdialdeko eta Erriberako zenbait herrirekin izan dituztenak, artzaingoa zela medio.

genuen;⁴⁴ *Muskitz* zorionez euskalduna da egun ere; *Jakoisti*⁴⁵ Urraulgoitin dago, Aezkoa neurri batean euskalduneko mugan (informatzaile aetz bat baino gehiago izan genuen); *Aristregi* azken euskaldunak urte hauetan galdu dituen bailara batean dago, Xulapainen; *Ostitz* ere hizkuntz mugan dago, eta *Gaskuen*, azkenik, badira euskaldun bakan batzuk oraino.

Honekin zera erran nahi dugu, honelakoetan (*Muskitz* da zalantzazko kasu bakarra, beharbada *Muzkitz* normalizatu behar zatekeena, baina dena den guri *Muskitz*, *Muskitzen*... besterik ez ziguten eman) (gehienbat) informatzaile euskaldunen erabileran hartu zela aintzat, erran bezala alderdi honetan, edo mugan, hiztun euskaldunak baitira oraindik ere. *Badoztain* eta *Eriztain*, aldiz, hizkuntz muga horretatik urrunko daude, bigarrena bereziki —Orban dago—, eta beraz, honelakoetan informatzaile euskaldunak ez zegoen.

Aroztegi-ri dagokionez, *-zt*-dun aldaera azaltzen da guk aztertzekeo abagunea izan dugun XVI. eta XVII. mendeetako dokumentazioan:

...en el lugar de Aroztegui del valle de atez...nos otros miguelico de aroztegui e marido dearoztegui su muger”, Aroztegi, 1551 (PRA-Atarrabia, 1. k.).

“...en el lugar de Aroztegui, del balle de atez dentro en la casa llamada de joande ezcurrarena de Aroztegui”, Aroztegi, 1555 (Ib., 148. zkia.).

“Ytten digo que garçia de belçunçe vezino de aroztegui me deve...”, Aritzuz, 1615 (PRA-Uharte, 43. k.).

Gainera, erran beharra dago *NHI*-n biltzen den bezala *-zt*-dun aldaera bizirik dagoela egungo egunean ere, *-st*-dunaren ondoan bada ere, eta segurua da honek eragina izan zuela erabakia hartzeko garaian. Hortaz, ez dirudi horren erokeria handia denik tradizioko aldaera oraindik bizia aldaera normalizatuz hartzea.

Badoztain-en lekuko zahar guztiak herskari aurrean bizkarkaria ikustearen alde mintzo dira, eta Euskaltzaindiak honela ulertu zuen *NHI*-n *Badoztain* hobetsi zuten. XVII. mendean Elkanoko etxe-izena zen *Baroztañena* aurkitzen dugu, bizkarkariariz landara euskaraz arrunta den bokal arteko *-d-* > *-r-* pausoa aurkezten duela:

Johanes de mendioroz vez^o del lugr de badoztain, Badoztain, 1586. (PRA-Atarrabia, 6. k., 79. zkia.)

m^a de liçoayn moça vezina del lugr de badoztayn...”, Badoztain, 1592. (PRA-Urrotz, 3. k-bis, 191. zkia.)

otra viña...en...Larrazguren (?) afrontada...con viña de Liçarragarena...y con viña de baroztañena vezos. de elcano”, Elkano, 1610. (PRA-Uharte, 42. k.).

una pieça...en...los linares...pieça de fernando de Vadoztain, Artariain, 1630. (PRA-Barasoain, 4. k.).

una pieça...en...Eunçeburu...otra pieça en la endrecera q ban desde el dco Lugr al

(44) Ikus *Artzibar* aztertzean Larreko eta Manezaundiren lanetako aipuetan ageri den *Esteribar*. Cf., gainera, Damaso Intza aitaren “Esteribar-ko esaerak”, “Esteribarko esaera”, aipatutako laneko 141-142. orr.

(45) *Z*-dun aldaera, *Jakoizti* alegia, ez dago autoreek dioten bezala, “abundantemente documentada”, behin baizik (Carrascoren lanean) ez baita agertzen, eta beraz, ezin da erran hor jatorrizkoa *-z*-denik, guk behintzat ezin dugu. Untzitibarko Altzorritz herrian *Xakoistirena* izeneko etxea dokumentatzen da frankotan, beti herskari horzkariaren aitzinean *-s-* duela. Cf. adibidez, “Declaracion de las obras que sean de azer en la Cassa Jacoistirena”, PRA-Elo, 16. K., 1714; “Otra pieça ... en el termino de Zabalegafia que afronta con pieça de Sacostirena y Pellorena”, Ib., 19. k.; 1730.

de badoztain...afrentada con piezas de la Casa de Gilena..., Olatz, 1639. (PRA-Uharte, 60. k.).

XVIII. mendearen hondar urteetan, erdararen presentzia anitzez nabarmenagoa zen garaian, aldiz, *-st-* dun aldaera dugu Labioko etxe-izen batean:

Otra (pieza) en ezcoriz burua... que afronta con Piezas de Gongoracoa y Ylundaingoa... otra en el mismo paraje que afronta con pieza de Badostaingoa... otra en la misma endrecera que afronta con piezas de Ospitalecoa y Arcicoa, Labio, 1796. (PRA-Elo, 47. zk., 112. zkia).

Bestalde, MM-k *-zt-* > *-st-* euskararen barruko gertakaria den ala erdarari zor zaion aztertzen ari direnean honela diote:

En Joaquín de Lizarraga, la neutralización de la oposición de las sibilantes apical y predorsal (que se distinguen siempre en otras posiciones) ante oclusiva apical es total, incluso en *sandhi*, donde se da siempre *estakit, estator, estezaket, estitut*, a pesar de que la forma exenta era *ez*, y debía pesar mucho a favor del mantenimiento de *z*. El mismo fenómeno se observa regularmente en el vascuence de Olza, Goñi y Puente, según los materiales del príncipe Bonaparte publicados por Ondarra (1982), aunque no por ejemplo en los sermones de Múzquiz (sic) (Lecuona 1973), ni en la doctrina de Juan de Beriáin (MM, 566).

Hemen, zuzen onez gure ustean, autoreak *Badostain, Zuasti* eta besteren euskalduntasuna frogatzeko, hots, *-st-* multzoaren azalpena euskarari leporatzeko, hegoaldeko goi- nafarreraz burutzen den pausoa aipatzen dute, toponimiaren eta restu idatzien arteko zubia eraiki —edo ikusarazi— nahian. Dena den, garbi ageri da aipatzen dituzten lan horietako gehienak (eta ez dira asko) ez dituztela (sakonki) irakurri, bestela jakingo bailukete, lehenbizi, Lizarraga Elkanokoaren lanean morfema barruan gertatzen den *-zt-* > *-st-* pausoak salbuespenak badituela (“total” da pausoa, autoreen hitzetan);⁴⁶ bigarrenik jakinen lukete fonetika sintaktikoan, hots, *-z + d-* sandhietan Elkanokoak gutiz gehienetan (beti?) *-zt-* (*-zd-* zenbaitetan) egiten duela. Adibideen aipamenak *ad nauseam* luza daitezke; hona hemen batzuk: *eztaique-na... enténda, eztió níóri errannái, eztiádien níór descuida* (13), *úste eztiúcién órduan, ezta berce erremedioríc* (14), *eztiren* (16), *eztaquiéla, eztuélaic erremedioric* (24), *eztizúte parátzen* (27), *deus eztióna parátzen* (28), *oni eztaquioque fia* (29), *eztida niri emánen* (29), *eztiót nic* (43), *ezdeusetáic* (45), *eztidázie sinestátzen* (48), *aguietztádién* (69), *eztagoqioldáic* (126)... (UIGPL); *eztiréla* (32), *eztá* (33), *vicidivénac, ta vicietztirénac* (34), *Passatuzuéla, dió, ta eztió cémbat* (36), *eztaizque izán* (45), *aldatzeneztá* ‘ez da aldatzen’ (51)...⁴⁷

Hirugarrenik, hitz barruan, MM-k uste dutenaren kontra, Oltza, Goñi eta Garesko euskaraz, Frantzisko Ondarrak 1982an argitara eman zuen lana irakurri balute jakingo luketen bezala, *-zt-* > *-st-* ohi dugu, ez *-zt-* > *-st-*, salbuespenak izanagatik:⁴⁸ *izozte* (Gares, Oltza, Goñi), *iñeztur* (Oltza), *oñeztur* (Goñi) (137), *eztul* (Gares, Oltza,

(46) UIGPL-en hauek ditugu, besteak beste: *eztis* (21), *iragartecó* (20), *irabaztecó* (23), *belztu* (45), *belzten* (46), *adierátz* (53), *eztül* (107), *vizten* (109), *perseguitzenzaiztenén favoretán (...)* onestenzaiztenac (151)...

(47) *Doctrina Christioarén Cathechima*, Juan Apececheak paratutako argitalpena, PV-Euskaltzaindia, Iruñea 1979.

(48) *Istar* (Elkano, Gares), *ister* (Oltza, Goñi) (141), *esti* (denetan) (141), besteak beste.

Goñi) (140), *egazti* (Oltza, Goñi) (143), *aztigar* (Elkano, Gares), *aztiger* (Oltza, Goñi) (147), *illeztor* 'iratzea' (Oltza, Goñi) (148), *kaztaña* (Gares), *gaztañe* (Oltza, Goñi) (149), *orrachuzte* (Gares), *orrachozte* (Oltza, Goñi) (151), *gazte* (Gares, Oltza, Goñi), 155, *beztitu* (lau herrietan), 157, *orrastatu* (Elkano, Gares) (159), *eztere* 'ez dira' (Elkano), *eztire* (Gares), *eztere* (Oltza, Goñi) (162), *zatozte* (Gares, Oltza, Goñi) (163), *zaizte* 'zaitezte' (Gares, Oltza, Goñi) (179), *dituzte* (Gares), *ditiztek*, *ditizten* (Gares) (195), *zituzte*, *zuzte* (Gares), *zituzte* (Oltza), *zuzte* (Goñi) (199), *zitizteta*, *zizteta* 'zitiztean', *zitiztena*, *ziztena* 'zitiztenan' (Gares) (199), *bazinduzte* 'bazenituzte' (Gares), *baluzte* (Gares), *baliztek*, *balizten* 'balituzte' alokutiboan (202), *bazindaizte* 'bazenezate' (Gares), *bazindezte* (Oltza, Goñi) (222).

Le Cantique des trois Enfants delakoan orobat:⁴⁹ *izoztea* (Gares), *izoztea*, *iñezturea* (Oltza, Goñi).

Muzkiko testuak (ez "de Múzquiz" autoreek dioten gisan) ongi irakurri balituzte jakingo lukete *-zt-* > *-zt-* arruntena den arren, *-zt-* > *-st-* ere gertatzen dela sandhietan: *estituzu senticen* (379), *estu laster eguin bear* (380), *estago* (387), *estitutia* (sic) *garvican* (338) eta hitz barruan: *gastea* (378), *esperatu arasteco* (379), *usten baduzu* 'uzten baduzu' (380), *ugalde vasterrera* (382), *dituste* (385), *guiatu cituste* (382), *topatuco dituste* (385, bitan), *eramoco dituste* (385), *zatosste* (386, hirutan), *zuaste* (386, bitan), *confesaceiste* 'aitor zaitezte' (388). Herri bereko Fco. Elizalderen lanean⁵⁰ *-zt-* > *-st-* da arruntena sandhietan (*-z* + *-d-* > *-zt-* *-st-* dugu, alegia) eta hitz barruan, bestelakoak ere badiren arren.

Frantzisko Ondarrak eta bestek argitara emandako gainerako testuetan, batzuetan *-st-* da nagusi, beste batzuetan *-st-* / *-zt-* txandaketa ikusten dugu,⁵¹ eta beste lanen batean (Juan de Beriainean, erraterako, autoreek oraingoan zuzen dioten bezala), beti *-zt-* dugu. Alegia, testuetan oinarrituta erabateko argitasunik ez dugu ateratzen, emaitza diferenteak baititugu alderdi berean (euskalki bera mintzatzen zen eskualdean, alegia). Honek zera erran nahi du, batzuetan euskararen barruko gertakaria izanagatik, ez zuela nahitaz horrela izan behar, testuetan bestelakoak ere ikusten baitira. Orokorra ere ez zen, ezta gutxiagorik ere.

Beste aldetik, gertakari horren aspaldikotasuna zenbaterainokoa den aztertu behar genuke, eta gero toponimo normalizatueta sarbiderik izan behar duen ikusi. Nafarroako toponimia txikia normalizatzerakoan, kasu, *Bustiña*, *Gastelu* eta hauen irudikoak *Buztiña*, *Gaztelu* bilakatu ditugu, hemen ere *-zt-* > *-st-* burutu delakoan. Soluzioak, halere, aski «aleatorioak» dira batzuetan; adibidez *Eriztain* dagoen bailara berean, Oloritzen, hegoaldeko goi-nafarrera mintzatu den eskualde batean, *El Buztin* dugu gaur egun, eta honen aldamenean *Kasteluxiár*.

Zernahi gisaz, arazo hau MM-k uste duten baino korapilotsuagoa da, aski berandu arte *-zt-* edo *-zk-* izan duten herri-izenak —batzuetan *-st-*, *-zt-* rekin aldizka-

(49) Luis Luciano Bonaparte, *Opera Omnia Vasconice-I*, Euskaltzaindia, Bilbo 1991, 100-101.

(50) Ikus gure "Elizalderen Apezendaco dotrina christiana uscaras", *FLV* 65, 1994, 7-39.

(51) XIX. mendekoa den Iberoko gurutzebidean, kasu, *-zt-* > *-st-* ohi dugu hitz barruan, baina *-zt-* sandhietan, nahiz hemen *-st-* emaitza ere aurkitzen dugun: *FLV* 51, 1988, 143-154.

tuz— mordoxka direlako. Konparazio baterako, Iruñe ondoko *Esquiroz* ofiziala (*Ezkirotz NHI-n*) -zt-z aurkitzen dugu baita XVIII. eta XIX. mendeetan ere:

otra pieca en el dicho termino (Yrunbidea-n)...que afrenta...con piecas de alfonso-rena y de pedro Ximenez de Ezquiroz, Galar-Getze, 1635. (PRA-Uharte, 60. k.).

Camino de Ezquiroz Tras el Castillo, Iruñea, 1738.⁵²

En el lugar de Ezquiroz la maior parte de sus habitadores saben la Doctrina en Basquenze, Iruñea, 1790. (Ib., 74. or.).

Una pieza...sita en el termo. de Azpilagaña...afrentada con senda que del de Ezquiroz van al mismo tajonar, Noain, 1797. (PRA-Elo, 48. k., 107-108. zkiak.).

Camino sendero que de la llanada de la Cruz Negra dirige para Ezquiroz, Iruñea, 1834. (TCPPI, 110. or.).

Camino que de la Cruz Negra dirige al puentecillo del camino del lugar de Ezquiroz, Iruñea, 1835. (Ib.).

Euskal toponimia txikian ere *Ezkiroz*- dugu:

guerta llamada la de Yribarrena...una pieza...en...Ugasaldea...otra pieza en el termo. de Ezquiroz bidea...afrentada con Camino Real que se ba al dho lugar de ezquiroz”, Altzorritz, 1714. (PRA-Elo, 16. k.).

Euskara galdua duten Nafarroako beste herri batzuen izenetan ere aurkitzen dugu -zt, gaur egun -st-z idazten eta ebakitzen diren arren: *Eztenoz, Ozcariz, Oztiz...*

13. Aspectos sociológicos

13.1. *El respeto al uso, la memoria cultural*

Artikuluaren egileen arabera, Nafarroako herri-izenak finkatzeko orduan Euskaltzaindiak testuak eduki behar zituzkeen kontuan, ez bakarrik artxiboko eta ahozko erabilerako datuak, hots, *OEH* moldatzeko orduan izan duen jokabidea izan behar zukeen *NHI* moldatzerakoan. Guzti honek, aitortu beharra dago, oso zentzuzkoa irudi du kanpotik ikusita, hots, katalan batek, eman dezagun, oso zentzuzkotzat aitortu dezake, baina Nafarroako oraingo egoera, eta are gehiago, euskal literaturaren eta bereziki euskal testu zaharren historia eta nolakoa ezagutzen dituenak argi eta garbi dakusa ezin joki daitekeela egileek proposatzen duten moduan oso neurri txikian baizik, Nafarroako herri-izen asko eta asko ez baitira inoiz azaltzen euskarazko testuetan, eta azaltzen direnean ere oso kontuz ibili behar baita, izen ofizialaren eragina beti oso handia izan delako, eta eskualde bateko euskaldunek beste bateko izenak maiz ongi ezagutzen ez dituztelako.

Zer erranik ez, Nafarroako idazle euskaldunek ez dituzte ezagutu, gutiz gehiengotan, mende honetarako zeharo erdaldunduta zeuden eskualdeetako euskarazko izenak, euskaldunek euskaraz ibiltzen zituztenak, ikerketa sakonik burutu ez zutelako, eta beraz, nahiz eta behin edo beste herriren baten izena euskaraz erabilia ikusi, ezin hartuko dugu euskal tradizioaren erakusgarritzat. Guri askoz fidagarriagoak iruditzen zaizkigu, guztiz ere euskara galdurik dagoen Nafarroako eskualde zabalean, toponimia txikian gorde diren herri-izen ugariak, zeren erdal testuinguru baten

(52) J. M^a Jimeno Jurío eta Patxi Salaberri, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruñea*, (TCPPI), Euskaltzaindia, Bilbo 1994, 110. or.

barruan agertzen badira ere beste osagai euskaldunek (*-agerri*, *-bide*, *-landa*, *-mendi*, *-muga*...) eta euskararen arauai men egiteak garbi ematen baitute erakustera euskaraz ibili izan zirela.

Adibideak ugariak dira, baina guk bat besterik ez dugu aipatuko hemen: *Zolina*. Hau da gaztelaniaz ibiltzen den izena, eta baliteke, guk horren berri ez badakigu ere, euskarazko testuren batean agertzea, eta zalantzarik gabe hau da Nafarroako euskaldunek ezagutzen duten forma bakarra, eta euskaraz mintzatzen direnean ere ibiltzen dutena, [solina] edo [sólinà] ebakita ere, eta euskaldun horietakoren bat euskaraz idazten hasten bada *Zolina* erabiliko du.⁵³ Honek, haatik, ez du erran nahi euskarazko aldaera hau denik, artxibategietako agiriek erakusten digutenez Arangurengo eta inguruetako euskaldunek, euskara bertan bizirik egon zen bitartean, *Zolia* ibiltzen baitzuten, hots, bokal arteko sudurkaria galdutako aldaera. Hona hemen lekuko batzuk:

Zoliabidea, Zoliabidekoa:

una pieza...en Zolia bidea, Taxoare, 1785.⁵⁴

Mas otra (pieza)...llamada Zoliavidecoa en el termino de Ardoy, afrontada con el camino de Zolina (...), Labio, 1792. (PRA-Elo, 45. k.).

Otra (pieza) en Zoliabidea...otra (pieza) en el mismo paraje...que afronta con pieza de Martin billaba y Con los dos Caminos de Zolina y rasore bidea, Labio, 1793. (Ib., 46. k., 27. zkia.).

una pieza...en la endrecera de Zoliabidea afta al camino que dirige a Zolina, Badoztain, 1852. (Agoizko hipot., 4. lib., 582. or.).

Zoliamuga:

Otra (pieza)...en Zolia muga Afronta con termino de Zolina y Chaparral", Labio, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia.).

Zoliarena (etxe-izenak):

una viña en el termino del lugar de anchoriz...afronda con viñas de Zoliarena de yblusqueta y Juanmiguelena de anchoriz, Usetxi, 1634. (PRA-Uharte, 40. k.).

Una casa vezinal en el dicho lugar de yblusqueta llamada de çoliarena afrontada con casas de paulerena y gurbinderena, Inbuluzketa, 1641. (Id., 41. k.).

Otra (pieza) en Zalducoa afrona. con piezas de Simonena y Zoliarena (...) Otra (pieza)...Junto al Soto de Zabalegui afa. con piezas de Charlesena y Zoliarena, Elortz, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia.).

MM honela mintzo dira aztergai dugun atal honetan:

(53) *Zolina* ez dugu aurkitu testuetan, baina bai ondoan dagoen *Tajonar*, herri honen euskarazko izena, testuak testu eta idazleak idazle, *Taxoare* edo *Taxore* izan bada ere: "Iragan igande arratsaldean Iruña ondoko Tajonar delako errixkan, mutiko batek arma etxetik artu, burasoen gorderik kargatu; eta zer egin gogo zuen ez dakigula, tiroa aurdiki zitzaion (...)", Larreko, *Nafarroatik*, 71. or. Etzana gurea da. Agirietan ordea, hau dugu, besteak beste: "Su casa llamada Jayria...afrontada con casa de *tasoarena* y churdinena del dicho lugar", Etsainen, ikus "Nafarroako zenbait ibar-II", 14. or.; "Mas otra (pieza)... llamada *Tasorevidezarracoa*, afrontada con el Camino viejo de Tajonar, y pieza de Alzorzena", PRA-Elo, 45. k., 1792. Etzanak gureak dira.

(54) Santa Engracia artxibategia, Erriberriko klarisen monasterioa.

En el Nomenclátor, se diría que «memoria cultural vasca» se identifica con «documentación antigua», así parece deducirse de la introducción y de la propia práctica del libro. Y este es uno de los aspectos que nos parece más criticable, ya que supone una confusión entre investigación y normativización. En el primer aspecto el libro nos parece estupendo, pero no en el segundo

NHI-n aipatzen den “kultur oroimenean gorde diren aldaerak mantentzea hobetsi da, gaurko hiztunentzat arrotz gerta litezkeen aldaki zaharkituegietara jo gabe, beste aldetik” horrekin *Zolia*-ren moduko izenez ari ginen bereziki, *Zolia* bera artean ezezaguna zitzaigun arren.

Bestaldetik, euskal idazleek erabiltzen dituzten herri-izen guztiak ez dira guztiz fidagarriak, eta egiaztatu beharra izaten dute maiz. Adibidez, Nafarroan hazi zen eta autore ikasitza aitortu behar den Orixek —Múgicaren gustoko idazle bat aipatzearen— euskal tradizioko aldaerak ibiltzen ditu batzuetan bere lanetan, baina beste batzuetan ontzat inola ere ezin har genitzakeen formak aurkitzen ditugu. Nafarroatik atera gabe hor dugu euskarazko erabileraren (eta etimologiaren, diogun bidena-bar) kontra doan *Endarlatza*.⁵⁵ Lan berean *Leitza* herrikoa dugu (41. or.), baina honen aldamenen halakotzat jotzerik ez bide dagoen *Leizaran* (44. or.). Beste lan batzuetan tradizioko aldaera jator anitz ibiltzen ditu, baina hauen ondoan ezin onar daitezkeenak ere badira, bereziki Larraun inguruetatik urruntzen denean. Cf., adibidez, *Quito-n arrebarekin*-eko (114. or.) *Naparroa Barrena* (Nafarroa Beherea).

Larrekok ere badu honelako bat edo beste; erraterako, eta berriz ere gure herriaren izena dugula mintzagai, *Ujué* eta *Ujue* ibiltzen du,⁵⁶ gorago erran moduan euskal tradizioko aldaera *Uxue* zelarik, inguruetako toponimia biziak eta historikoak frogatzen dutenez. Ildo beretik, Manezaundik ongi ibiltzen ditu Luzaideren inguruko beste herrien izenak (eta inguruan ez dauden beste batzuk ere bai, egia erran) baina *Carcastillo* darabil,⁵⁷ tradizioko izena, jakina den bezala, *Zarrakastelu* bada ere.

Orobat, eta herri-izeneratik bailara-izenetara igaroaz, garbi ikusten da gerla aurreko idazkietan *Saraitzu* edo *Sarasaitzu* ibiltzeko joera zegoela, agian erdarazko *Salazar*-en eraginez, bertakoek *z*-dun aldaera (*Zaraitzu* osoa edo *Zaitzu* laburtua) ibili izan badute ere:

Saraitzuko esaerak⁵⁸

Anitz Amerikano Erro ibarkoak, *Saraitzuko*ak eta Ahetzak entzun ditut kantu horietan mendiez haraindiko eskualdunee adituak⁵⁹

Etxixagoko eremuak laketago bazauzie zoazte *Saraitzuko* eskualderat, haritztegi eta phagodiez betheak⁶⁰

Beste ohar bat ere egin behar dugu, erranez zer irudi haundikoak diren Erroñkarioko eta *Saraitzuko* eskuarak gure Baxenabarrekoarekin eta Xuberotarrarekin⁶¹

(55) *Santa Cruz apaiza*, Erein, Donostia 1985, 90.

(56) *Gerla urte, gezur urte*, 167 eta 300. or.

(57) *Artikulu bilduma*, 152.

(58) Damaso Intza, aipaturako lana, 153. or. Etzana gurea da.

(59) Manezaundi, aip. lana, 216. or. Etzana gurea da.

(60) *Ib.*, 233. or. Etzana gurea da.

(61) *Ib.*, 260. Etzana gurea da.

Neri eder zait *Sarasaitzuko* euskara; geroago eta maiteago ditut ori eta Erronkari-koa (...)⁶²

Ez autore guztiek, halere:

Merkaturik ez balu, Iruñatik ez balitzaizko iragaiten egun guzietz beribilak, *Zaraitzu* eta Erronkari (...)⁶³

Nolanahi ere den, garbi dago komenigarria dela autoreok aintzat hartzea, eta batzordekideok *NHI* moldatzerakoan honela jokatzeko saiatu baginen ere, egia da arlo honi seguru asko garrantzi gehiago eman behar geniokeela, eta alderdi honetatik hau, behar adinbat inportantzia ez emana alegia, hustako har daitekeela. Baina, bestalde, garbi dago, orobat, tradizio hori oso urria dela, eta Nafarroako herri asko eta asko ez direla testuetan agertzen. Agertzen direnak ere oso kontuz hartu behar dira, ikusi bezala Orixeren moduko idazle ikasi bat ere ez baita erabat fidatzekoa.

13.2-Conflicto de criterios: uso y formas plenas:

Puntu honetan artikulua egileek berriz Euskaltzaindiaren erabakien kontra jotzen dute, aski garraski oraingoan ere. Jarrera argia erakusten dute; beren ustez, forma laburtuak onartu behar lirateke, baina ez denak, bakarrik testuetan erabilera ongi finkatua agertzen dutenak: *Eaurta*, *Olazti*, *Otsagi*... eta hauen tankerakoak, laburtuak ere diren *Goizuta*, *Beute*, *Gartzau* eta beste bazter uzten ditugula.

Honen arazoa zera da, ez dela garbi ageri zer den “(forma) contracta pero bien establecida en el uso escrito vasco”, alegia, zenbat aldiz agertu behar du forma batek merezimendu hori lortzeko? Nahikoa ote da behin edo bitan azaltzea?⁶⁴ Idazlearen «maila»-k ba du garrantzirik?, hau da, ez dakit zer herritako ez dakit zer apezek forma laburtua erabiltzen zuelako aldaera «konsakratu»-tzat onartu behar dugu? Eta bi edo hiru idazle ezagunek aldaera diferenteak ibiltzen badituzte, zein hartu behar da aintzat?⁶⁵ Edo idazle berak izena batean batera eta bestean bestera ibiltzen badu, zer egin?

(62) Larreko, *Lekukotasuna*, 162. or. Alabaina, *zaraizuarra* ere badarabil, 187. eta 189. or. Etzana gurea da.

(63) Jean Etxepare, aipatu lana, 55. or. Etzana gurea da.

(64) Adibidez, Larrekok behin darabilen *Itun* (Ituren) ontzat haru behar dugu? Cf.: “Eldu den illeko amargarrenean abertzale bilkurak izango dire Baztanen, *Itunen* eta Beran (...)”, *Nafarroatik*, 180.

(65) Larrekok, erraterako, *Otsagi* ibili ohi du: “Saraitzun aldiz badire erri batzu, bospásei edo, gazteek ere euskaraz dakitenak eta ari direnak: Yaurta (Jaurrieta) (sic), *Otsagi*, Italtzu, Eskarotze, Orontze...”, *Lekukotasuna*, 162. or., edo “Sarazaitzuko *Otsagitik* (*Ochagavia*) (sic) hori gaztigatu omen zuten”, *Gerla urte*, 122, baina adiskide zuen Manezaundik *Otxagabi(a)*: “Ari dira ere Aezkoako bidia luzatzen *Otxagabiraino*”, *Artikulu bilduma*, 134. Etzanak gureak dira.

XVIII. mendean Joanes Etxeberri Sarakoak *Ochagabiarra* darabil: “Ezperen bat-bedi Nafarroa-behe-earra, edo çuheroarri (sic) Bizcarrarequin, edo Alabesarequin, eta *Ochagabiarra*, edo Erroncalesa Baztandarrarequin (...)”, *Obras Vascongadas*, 319. Etzana gurea da.

Bidankozeko Mariano Mendigatxak *Otxagabi'ra* ‘Otsagabiara’ eta *Otxagabin* ‘Otsagabian’ darabiltza. Ikus “Mendigatxa’k Azkueri kartak, 1902-1916”, *FLV* 43, 1984, 55-127: “Egun entzun dud *Otxagabi'ra* xin dela eskribain berri bat, uskaldun, eztakid nonko den (...)” (70. or.), “*Otxagabin*, egin dabeid, ez dakit noiz orrek erran zaitadan, bixita egiteko orren altez, Bikario Jainari, bere anaxiari, Eduardo ostatu ekun zioneko nausiari (...)” (81. or.).

Gure ustez hemen mugak jartzea oso zaila da, eta ez da, adibidez, batere garbi ageri zergatik *Otsagi* edo *Eaurta* onartu behar ditugun eta *Ibizta* (Ibiltzieta) ez, bailara bereko beste herri bat aipatzeagatik.⁶⁶ Badirudi *Otsagi* eta *Eaurta* onartzen badira *Ibizta* ere onartu behar dela, eta *Ibizta* ontzat jotzen badugu ez dugu uste *Goizuta* edo *Orbaizta* (*Orbaxta* hobe?) arbuia daitezkeenik, eta arau berari jarraikiz *Beute*, *Gartzaun*, *Lixarraingo* (Lizarragabengoa) eta beste ere onetsi beharko ditugu, kontrako argumenturik ez izanik.

Idazleen lanak eta testu zaharrak oso ekarpen baliotsuak direla ez dugu guk ukatuko,⁶⁷ baina edozein moduz, eta gorago erran bezala, idazleen erabilera (gure mendeko idazleena batik bat; idazlea zaharrago eta datua fidagarriago, dudarik gabe) aintzakotzat hartu beharreko datuetako bat besterik ez da, batzuetan ez inportanteena, hor baitaude, bestalde, izenaren agiritako tradizioa, egungo ebakera eta euskal toponimia txikian izen horrek izan duen eta duen isla, gutxieneko kontuan.

Atal honetan artikulua egileek ukitzen duten hondar herri-izena *Girgillano-Etxarren* edo *NHI*-k dioen bezala *Etxarrentxulo* dugu. *MM*-k oraingo *Txarrentxulo* aldaeraren aurreneko zatian *txarran* 'hitzontzia, hiltuna' ikusi uste dute, eta uste honetan oinarriturik Euskaltzaindiaren *Etxarrentxulo* aldaera normalizatua arbuia-tzen dute, okerra delakoan. Hau da ateratzen duten ondorioa:

La normalización ha desfigurado el juego de palabras para deshacer una supuesta contracción (568)

Alde bat utziaz *charran* euskarazko *txerran*-ekin loturik egon daitekeelakoa,⁶⁸ ez dugu uste autoreek egiten duten etimologia egiteko (etimologia!) nahikoa oinarririk dutenik, hots, ez dugu uste Euskaltzaindiak egin normalizazioa arbuiaitzekoa denik, eta hona hemen zergatik: guk eskualde honetako dokumentaziorik ibili ez badugu ere, Bonaparte printzeak orain dela mende bat eta laurden pasatuxea bere mapa ospetsua⁶⁹ egin zuenean *Echarrenchulo* idatzi zuen *Echarren*-en ondoan, dudarik gabe inguruko euskaldunek horrela erraten zutelako. Bestalde, gaur egun *Txarrentxulo* ez ezik ezberrik gabe hau baino zaharragoa den *Txarrentxulo* ere ibiltzen da, hots,

José Estornés Lasak Uztarrozeko Balbina Ederrari 1968an egindako elkarrizketan ("Erronkari'ko uskaraz elestak. Fraseología roncalesa", *FLV* 40, 1982, 461-484) *Otsagabia* azaltzen da: "*Otsagabia* dun ánitx amaño". Nolanahi ere, esaldi hau erdarazko beste baten itzulpena da, eta ezin da zeharo fidagarritzat jo. Etzanak gureak dira.

(66) Edo *Ibizta* ere ontzat jo beharrekoa da? *MM*-k aipatzen ere dituzten *Arantz*-a eta *Aientsa*-k ez dute arazo handirik sortzen, **Aranatza* eta **Aienasa* ez baitira sekulan dokumentatzen. Bestalde, ez dugu uste *Arantz*a, *Aientsa* **Aranatza*, **Aienasa*-tik atera direnik, sinkopaz, *Arantz*a eta *Aienta*(*i*)-etik baizik, eskualde honetan arrunta den metatesiaren bitartez. Ildo beretik, *MM*-k aipatzen duten *Saldisa Saldias*-etik atera da, ez alegiazko **Saldi*(*a*)*sa* batetik. Hurrenkera-aldaketa bera dugu Andrés Iñigok bere doktorego tesian (*Toponástica Histórica del Valle de Santesteban de Lerín (Regata del Ezkurra)*, 1994) biltzen dituen Iturengo *It(t)urraran* > *Iturr*an > *Iturna*, *Mantxolatx* > *Matxóltza*... eta abarretan. *Arantz*an bertan, bestalde, *Itolatx*-etik atera den *Itoltza* toponimoa dugu.

(67) Euskal testu zaharrez eta liburuez behin baino gehiagotan baliatu gara orain baino lehen, bai eta gero baliatuko, Jainkoak nahi badu.

(68) Honetaz ikus Corominasek eta Pascualek diotena, *DCECH*, "charrar" sarrean.

(69) *Carte de Sept Provinces Basques*, Londres 1863.

hasierako bokalaren aferesia jasan duen aldaera (cf. *Txabarri* < *Etxabarri* deitura). *Etxarrentxulo* izenak, gainera, azalpen (etimologiko!) bistakoa du: Etxarren herria Girgillanotik ikusita haran batean dago, mendiz inguratutako zulo batean, nahiz muino baten gainean egon, bi errekaeren artean. Honi zor zaio, dudarik gabe, *Etxarrentxulo* izengoitia.⁷⁰

13.3. *Formas usuales / formas castizas:*

Artikuluaren atal pozoitsuenetakoa den honetan, MM-k dokumentazioan azaltzen diren euskal (euskarazko, testurik ez izanagatik) aldaera ohiko eta jatorren kontra jotzen dute garrakzi eta bortizki, beren ustean euskaldunen artean arruntak izan ziren aldaerak argitara ekartzeak ez baitu deusetako balio, ez baitio euskarari ezertan ere lagunduko. Egia da, adibidez, *Amillao* euskalduna ibiltzeak ez duela Allingo euskara berpiztuko, baina baldin badakigu herri horren izena euskara bertan bizirik egon zen azken mendeetan *Amillao* zela, eta ez *Amillano*, alegia, baldin badakigu Allinen (eta Ameskoan) ere Euskal Herriko beste hainbat eta hainbat tokitan bezala herri-izenetan bokal arteko sudurkaria erortzen zela, ez ditugu izen horiek euskarazkotzat hartu behar? Ez ditugu euskal izendegi batean sartu behar? Orduan, zertan ari ote gara? Horren arabera hobe dugu erdarazko izen guztiak onartu eta euskarazkoak alde bat utzi; bide-seinaleak egiteko garaian anitzez ere merkeago aterako zaigu, eta anitzez ere arazo gutxiago izanen ditugu euskararen kontra dauden ugariekin. Baina hau ez da kontua. Kontua da gure «euskal kultur ondarea» begiratzea eta ahal delarik errekuiperatzea, XI-XII. mendeetara itzuli gabe, jakina (*Goroziaín*-en modukoetara itzuli gabe, alegia), baina euskara Nafarroan oso zabaldua zegoen XVI-XIX. mendeetako ezagutzen ditugun aberastasun apurrak gutxietsi gabe, erran bezala hauek baitziren nafar euskaldunek euskaraz mintzatzerakoan (toponimia lekuko, testurik ezean) ibiltzen zituzten formak.

MM-k *NHI* burutu zenean ezagutzen ez genuen herri-izen mordoxka ematen digute, horien artean batzuk oso interesgarriak: *Gollao* eta *Argiñao* dokumentaturik ditugu, bai eta *Beraskoain*, *Tebas*,⁷¹ *Urdoz* eta *Zolia* (ez *Zolea*) ere; *Bakedao*, aldiz, berria da guretako, luzaz bere atzetik ibili arren ezin izan baitugu inon dokumentatu. Interesgarriena, dena den, *Ardatz* dugu, hemen sudurkariaren erortze eta bokal bat egiteaz landa bukaeran herri-izen honek afrikaria zuela argi eta garbi ikusten baita (*Ardachabidea* 1761ean, *Ardazerabidea* 1762an), Nafarroa gehieneko herri-izen gehienek bezalaxe, bestalde, MM-ri gustatu ala ez. Ikerketa sakonagoa eta afrikariz amaitu herri-kopurua handiagoa, inolako zalantzarik gabe. *Larraona*-ren euskal izena *Larragoa* zen, *Larragua* bilakatua maiz agiritan, ez *Larrao*.

Egia da aldaera ezagutu berri hauek *NHI* berritzera garamatzatela, eta bide-seinaleetan sarrera izan balute (ez dute izan) hauek ere aldatu behar genituzkeela.

(70) Honen oztopo bakarra izenaren osagaien (*Etxarren* herri-izena + *zulo*-ren elkartuaren bigarren osagaitzat azaltzen den *-txulo* aldaera) hurrenkera dateke. Guztiarekin ere, eta hau zeharo garbi ez dagoen arren, badira hor barrena arautik kanpoko ordenak: cf., adibidez, *Mendillorri*.

(71) Euskal izena *Tebas* zen ez dago erabat garbi, gu "Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz" lanean *Tebas*-en alde mintzatu baginen ere. Cf. errate baterako, zalantza honen erakusgarri, Olatz Nagusiko 1795eko *Tievas aguerria* leku-izena, PRA-Elo, 47. k., zkia.

Kanpotik ikusita hau guztia beharbada harrigarria izanen da, baina berez ez da batere horrela, euskararen alorrean MM-k dagoeneko jakin behar luketen bezala asko eta asko baitira ezagutzen ez ditugun gauzak, bai eta gaizki edo erdipurdi ezagutzen ditugunak ere. Aldabezar hau ez dagokio bakarrik toponimiari; nabaria da, adibidez, euskara batuaren zer-nolakoa finkatzen diharduen Euskaltzaindiaren Gramatika batzordearen azken lanetan. Hauetan ikus daitekeenez, lehen modu batera ikusten ziren zenbait puntu orain, eskumenean askoz informazio gehiago dugula, beste modu batera ikusten dira.

Nafarroako toponimia txikiaren bilketan ere izan da aurrerapenik hondar urteotan, MM-k ongi baino hobeki dakitenez, honek bidenabar «toponimia nagusi» deitu ohi den horretan sakontzeko eta datu berri franko ezagutzeko aukera eman duelarik. Orain, informazioa badugunez gero, oso egoera onean gaude izendegiaren hutsuneak betetzeko, okerrak zuzentzeko eta aldatu beharrekoak behin-betiko (herri-izen gehienek kasuan) aldatzeko. *NHI* burutzean lan handia egin zen, artxibo eta liburu zahar asko miatu eta aztertu ziren, eta herriz herri ere ibili ginen, gure ahala egiten, baina alorra handia izaki eta, ezin dena egun batean landu eta irauli.

13.4. *Uso general, uso esporádico*

1-*Markelain / Markalain:*

Puntu honetan artikularen egileek herriaren izen ofizial bakarra den *Markalain* (*Marcaláin* idatzia gaur egun) proposatzen dute herriaren euskarazko izentako, eta *NHI*-n ematen den *Markelain* arbuatzen, hiztun bakar baten kontua eta Euskaltzaindiaren apertaren ondorioa delakoan. Honela diote:

Markalain, por tanto es, mientras no se demuestre lo contrario, tan vasco como *Markelain*, y el hecho que un euskaldun use otra forma, no cambia en absoluto las cosas, ya que además poco trabajo nos costaría demostrar que los otros cincuenta mil y pico vascoparlantes de Navarra usan exclusivamente la forma hoy oficial. Sólo se toma en consideración el testimonio que crea divergencia. Los demás no existen (571)

Herri-izen honen kasuan Euskaltzaindiak asmatu zuen ongi ez dakit; garbi dago *Markelain* eta *Markalain*, biak, izen beraren aldaerak baizik ez direla, biak euskaldunak, eta izendegirako bata zein bestea aukera zitekeela. Guk lehena aukeratu genuen, elkarrizketatu genituen euskaldunetako batzuek, hain zuzen ere *Markelain* herritik hurbil bizi zirenek, *Markelain* eman zigutelako, bai Ultzamako Auzan, eta bai Atezo Beuntzan. Egia da galdeketa gehiago egin genitzakeela, Imotz eta Basaburu aldean zein aldaera ibiltzen duten jakiteko, baina lana burutzeko epe bat ere bazen, eta horretan gelditu zen auzi hau. Nolanahi ere, aski esanguratsua da gure irudiz bi bailara horietan (hobeki erran, bi bailara horietako bi herritan) informatzaileak bat etortzea. Bestalde, alferrik da Baztango edo Malerrekako euskaldunei *Markalain* euskaraz nola erraten duten galdegitea, ezagutzen badute erdararen birtatez ikasi baitukete. Hortaz, “los otros cincuenta mil y pico” horietako gehienek lasai eta bake ederrean utz ditzakegu.

Beste aldetik, artxiboko agiriak arakaturaz *Markelain / Markalain* toponimo gisa

Nafarroako hainbat herritan azaltzen dela ikusteko aukera izan dugu. Guk honako herrietan aurkitu dugu: Agorreta, Barindano, Deierrri-Hiriberri, Erro, Iruxo, Soraurren eta Ziraukin.⁷² Hauetan ikus daitekeen gisan, *Markelain* aldaera (grafiak grafia) XVI. eta XVII. mendeetan opatzen dugu, *Markalain* XVIII. mende arte agertzen ez delarik, beti ere guk ditugun datuen arabera. Horrela bada, badirudi aldaerarik zaharrena *Markelain* dela, eta *Markalain* honetatik atera dela, bokal-asimilazioz, MM-k dioten bezala.

Markelain herriari dagokionez, bakarrik XVI. mendeko dokumentazioa miatu dugu, eta ez dakigu ongi hurrengo mendeetakoan zer agitzen den, baina ez litzateke harritzeko, XVII. mendean behintzat, XVI.eko datuak errepikatzea. Aztergai dugun herri-izena Larraiotz, Nabatz eta Orokietan aurkitu dugu aipatua modu batera edo bestera, eta hiruetan *Markelain* dugu,⁷³ baina ez ginatke batera harrituko *Markalain* ere aurkituko bagenu, aipatu asimilazio horiek han-hemenka ugariak eta arruntak direnez gero.

2-Baternain / Paternain:

Puntu honetan MM *Paternain*-en alde mintzo dira, arrazoirekin oraingoan gure irudiz, *Baternain* ez baitago behar bezain dokumentatua, hots, ez baitu behar hainbeste oinarri. Agirietan *p*-dun aldaera aurkitu dugu guk:

Otra (pieza) en Patarnain bidea...otra...en Patarnain bidea Afronta con...Camino de Patarnain...otra (pieza)...en Patarnain bidea (...) otra (pieza) en Patarnain bidea, Ororbia, 1796. (PRA-Elo, 47. k., 112. zkia).

Eta *p*-dun aldaera (*Paternain*, *Patarnain* nahiz *Patarrain*) da Zizur eta Oltza zendeetako toponimia biltzen duten Jimeno Juríoren lanetan azaltzen dena,⁷⁴ inguruko herrietako leku-izen euskaldunetan.

3-Nuin / Niuin:

Herri-izen honen aldaera normalizatutzat *Nuin* eman zuen Euskaltzaindiak, eta mintzagai dugun artikularen egileak ere ados daude proposatutako formarekin. Guk hau ez dugu horren garbi ikusten. Izan ere, Nuindik hurbilen dagoen alderdi euskaldunean (Atezko Beuntzan) bi informatzailek (ez bakar batek, MM-k diotenez) *Niuin* eman ziguten, bertan jatorrizko aldaera gorde den seinale. XVI-XVII. mendeetako dokumentazioan ere *Niuin* aurkitzen dugu:

mjn. de nihuyñ vezino de beorburu”, Beorburu, 1546. (PRA-Atarrabia, 1. k., 42. zkia).

(72) Ikus gure “Nafarroako zenbait ibar, herri eta auzoren euskarazko izenaz (II)”, *FLV* 67, 1994, 1-17.

(73) “Camjo Real que ban de marquelayn para Cildo”, Nabatz, 1550, PRA-Atarrabia, 1. k.; “Yten me debe Marito andia de osynaga vez” de marquelayn...”, Orokieta, 1552, Ib., 82. zkia.; “Yten en el Camino de marquelayn (...) otra pieça... affrontada con pieças de mnico. de gaiçariajn y escurdi de marquelayn”, Larraiotz, 1592, Ib., 7. k., 106. zka.

(74) *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur (TCPCC)* eta *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, Euskaltzaindia, Iruñea 1986 eta 1989, hurrenez hurren.

...en el lugar de nihuyn...en la casa llamada goyco echea de nihuyn, Niuin, 1546. (Ib., 32. zkia.).

Ytem me debe Joaes. de mihuyen vezº de ariz-..., Orokieta, 1552. (Ib., 82. zkia.).

...viña de Adame de nihuin, Larraiotz, 1592. (Ib., 7. k., 106. zkia.).

Maria de niuyn hija del dicho martin de niuyn mayor y de gracia de liçasso su muger difunta...”, Lizaso, 1615. (PRA-Uharte, 43. k.).

Niuin zer den ez dakigu guk, baina Azterainen ere dokumentatzen da, dermio moduan, 1581. urtean:

una pieça...en niuyn. (PRA-Obanos, 2. k.).

Gainera, eta Jimeno Juríoren aipatu lanetako batean ikus daitekeen bezala (TCPCC, 376-377. or.), Zizur zendeako despoblatua ere bada, XVI. mendean *Niuin* eta XVII.ean *Noain*, *Nuin* bezala agertzen dena. Kasu honetan galdeketa sakonagoa egin behar litzateke, eta toponimia txikian zer azaltzen den ikusi, zeren honetan ere *Niuin* nagusi agertuko balitz aldaera hau hobetsi behar genukeela uste baitugu, dokumentazioa eta ahozko erabilera (euskarazkoa, jakina) lagun ditugunez gero.